

*В.О. Мартиненко,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
лабораторії початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ У КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Літературне читання – важливий навчальний предмет у початковій школі, успішне засвоєння змісту якого учнями має безпосередній вплив на результативність навчання з інших шкільних предметів. Визначальним напрямом оновлення змісту літературного читання є його конструювання на засадах компетентнісного підходу – формування ключових і предметних компетентностей. Під час розроблення змісту враховувалися також тенденції становлення молодшого школяра як читача в умовах сучасного інформаційного середовища (постійне збільшення обсягів інформації, широкий доступ учнів і користування ними різними системами зв'язку і каналами комунікації, мережею Інтернет, аудіовізуальними, мультимедіа засобами тощо).

У чому полягає сутність змін у програмі?

Змінено назву курсу на «Літературне читання». Попередня назва «Читання» не повною мірою відображала його зміст і завдання. Вони представлені значно ширше в новій редакції Державного стандарту початкової загальної освіти, в оновленому змісті навчальної програми і в підручниках. Поряд з інтенсивним формуванням і розвитком повноцінної навички читання школярі ознайомлюються з дитячою літературою у всьому її багатстві і різноманітності, специфікою окремих літературних жанрів, оволодівають уміннями орієнтуватися у змісті літературознавчих понять, сприймати засоби художньої виразності відповідно до їх функцій у художньому творі тощо. Літературний текст під час аналізу розглядається з позицій його художності, а сама художня література виступає **в освіті** молодших школярів як вид мистецтва.

Отже, нова назва орієнтує вчителя на зміну пріоритетів у процесі літературної освіти учнів, що зумовило **уточнення мети курсу**.

Визначальним складником мети є розвиток особистості дитини засобами читацької діяльності.

Зміст курсу літературного читання побудовано переважно на текстах художньої літератури, а вона, як відомо, є видом словесного мистецтва. У меті сконцентровано увагу на ознайомленні школярів з літературою як мистецтвом слова. Розвиток емоційно-чуттєвої сфери, естетичний, духовний розвиток дітей

засобами художнього слова є надзвичайно важливим у сучасному прагматичному світі.

Під час визначення мети курсу зроблено акцент на освоєнні змісту літературного читання на засадах компетентнісного підходу (формування читацької компетентності, яка є базовою складовою комунікативної і пізнавальної компетентностей. Вона передбачає оволодіння учнями сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дозволяють дитині відповідно до її вікових можливостей самостійно орієнтуватися в колі дитячого читання, самостійно працювати з різними видами письмових текстів – їх читати, розуміти, знаходити в них потрібну інформацію, застосовувати її для вирішення навчально-пізнавальних завдань, у життєвому досвіді, у стандартних і нових ситуаціях. Набутий читацький досвід забезпечує готовність і здатність молодших школярів до подальшого навчання, пізнання, саморозвитку.

У контексті компетентнісного підходу учні, відповідно до своїх вікових можливостей, оволодівають досвідом усного й письмового спілкування, зокрема рідною мовою. Зміст цієї роботи визначається на основі комунікативно-мовленнєвого принципу, який є новим у програмі. Впровадження комунікативно-мовленнєвого принципу досягається діалоговою взаємодією читача з текстом, автором, героями його твору, застосуванням технологій кооперативного навчання, створення спеціальних навчальних ситуацій (робота в парах, малих групах, колективне обговорення змісту прочитаного, прослуханого, участь у літературній бесіді, рольових літературних іграх, декламація, драматизація тощо), у процесі яких формується культура спілкування [5]. Реалізація цього, а також тематично-жанрового, естетичного, літературознавчого принципів знаходить своє відображення в уточнених завданнях курсу.

Основа основ – це формування повноцінної навички читання вголос і мовчки як базової у системі початкової освіти і мовленнєвий розвиток учнів. Як і уроки української мови, уроки літературного читання сприяють розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності.

В уточнених завданнях зроблено акцент на формування в учнів умінь створювати власні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого). При цьому діти не копіюють текст-зразок, а добирають мовленнєві засоби, аналогічні тим, з якими ознайомилися під час навчання.

Реалізація цього завдання здійснюється під час смислового і структурного аналізу тексту, де мовленнєві уміння формуються на основі читацьких. Так, школярі усвідомлюють послідовність подій у творі, смислові зв'язки між вчинками персонажів, місцем дії, розмірковують, з допомогою яких

засобів художньої виразності автор характеризує дійових осіб, їхню поведінку, вираження емоцій, описує події і т. ін.

Така робота вимагає опори на найпростіші літературознавчі поняття, які засвоюються учнями практично у процесі аналізу твору.

У завданнях зосереджено увагу на оволодінні учнями досвіду роботи з текстами різних видів, міжособистісного спілкування за змістом прочитаного, прослуханого; на оволодінні досвіду комунікації з джерелом інформації.

Визначені завдання взаємопов'язані і реалізуються комплексно протягом навчання у початковій школі, що відображено у таких змістових лініях:

Коло читання.

Формування й розвиток навички читання.

Досвід читацької діяльності.

Формування літературно-творчої діяльності учнів на основі прочитаного.

У кожному класі змістові лінії є однаковими і постійними. Водночас обсяг змісту, його характер і результативна складові відрізняються. Від класу до класу він ускладнюється, нарощується, розширюється відповідно до вікових можливостей учнів.

Коло читання.

Добір дитячої літератури здійснювався на основі тематично-жанрового, естетичного принципів за такими провідними критеріями: доступність віку, висока художня цінність творів, їх жанрово-родова, тематична, авторська розмаїтість. Це найкращі зразки творів для дітей видатних письменників-класиків, сучасних письменників України, зарубіжних митців, зміст яких розкриває школярам багатство і красу навколишнього світу, людських взаємин, пробуджує почуття гармонії, вчить розуміти прекрасне у житті, формує у дитини власне ставлення до дійсності, сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери, творчої уяви дитини як домінуючих (провідних) у процесі спілкування з мистецтвом слова. Коло дитячого читання розширилося, поповнилося шляхом залучення до змісту нових сучасних творів та персоналій: Л. Вороніна, О. Дерманський, Л. Мовчун, М. Чумарна та ін.

Робота за цією змістовою лінією сприяє досягненню кожним учнем таких важливих особистісних результатів, як усвідомлення приналежності художньої літератури до словесного мистецтва, засвоєння через зміст творів і способів роботи з ними національних, моральних, естетичних цінностей, культури людських взаємин; усвідомлення того, що читання є важливим джерелом знань, задоволення пізнавальних інтересів; освоєння літературного твору на особистісному рівні, самостійне орієнтування у доступному колі читання.

Формування й розвиток навички читання.

Повноцінна навичка читання вголос і мовчки є важливим метапредметним умінням, рівень сформованості якого впливає на результативність навчання як у початковій, так і в наступних ланках школи.

У Державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зазнали змін темпові показники читання вголос. Вони змінилися у бік збільшення. Наприклад, якщо раніше учні наприкінці 3 класу повинні були читати вголос у темпі не менше 70 сл./хв, то тепер – у темпі – 75–80 слів. У 4 класі відповідно: 90–95 сл./хв, замість 80 слів. Нормативні показники читання мовчки для випусників початкової школи визначено у діапазоні 110-170 сл./хв. і більше.

Питання врахування темпових показників під час оцінювання навички читання є дискусійним і викликає у педагогів – практиків багато запитань. Перш ніж прокоментувати позицію розробників програми щодо цього, варто проаналізувати механізми, які забезпечують процеси читання вголос і мовчки.

Як показують результати спеціальних досліджень, читання вголос забезпечується складнішим механізмом, ніж читання мовчки, оскільки у цьому процесі активно діють зоровий, мовленнєворуховий і слуховий канали. Темп зорового сприймання, смислової обробки матеріалу, звукового перекодування тексту залежить від можливостей мовленнєворухового апарату. Під час читання мовчки психофізіологічний механізм спрощується, Темп зорового сприймання зростає вдвічі. Відсутність усного проговорювання (відтворення) змісту сприяє посиленню процесів смислового сприймання змісту тексту.

Темп читання є однією з технічних характеристик навички читання. Він тісно пов'язаний з віком читача, залежить від способу читання і є проявом такої універсальної характеристики особистості, як індивідуальний темп психічної діяльності. Вчені відзначають також взаємозв'язок темпу психічної діяльності і уваги. Практика показує, що динаміка нарощування темпу читання учнів у межах однієї вікової групи є досить неоднорідною.

Спеціальними дослідженнями (Кисельова Т.Б., Оморокова М.І., Соколова Л.В.) доведено: якщо швидкий темп читання вголос порушує звичний, індивідуальний темповий діапазон діяльності дитини, тобто входить з ним у протиріччя, учень потрапляє у зону так званого «темпового дискомфорту». Це призводить до порушення психофізіологічних механізмів уваги і сприймання тексту на слух, до розстикування зорових і моторних процесів, відставання мовлення і думки від сприймання. Відтак, дитина не сприймає, не усвідомлює текст повноцінно. Низький темп читання також має негативні впливи на процес розуміння прочитаного. Психологи і фізіологи наголошують, що під час темпу

читання вголос, нижчому, ніж 50 сл./хв, дитина здатна лише фрагментарно засвоїти фактичний зміст твору.

У навчальних програмах наведено орієнтовні темпові показники читання вголос і мовчки для кожної вікової групи. Учитель під час оцінювання навички читання бере їх до уваги, але при цьому максимально враховує індивідуальні психофізіологічні особливості своїх учнів: індивідуальний темп діяльності (звичний психомоторний темп учня), природний темп його мовлення, заїкання, поганий зір і т. ін.

Під час читання мовчки психофізіологічний механізм спрощується, скорочується діяльність мовленнєвого і слухового апаратів. Це сприяє посиленню процесів смислового сприймання, що дає можливість учням, які добре читають, у 1,5-2 рази пришвидшувати темп читання, при цьому повноцінно усвідомлюючи зміст прочитаного.

У 3-4 класах мовчазне читання посідає провідне місце. Учитель приділяє значну увагу формуванню цього виду читання, збільшуючи кількість вправ і завдань на розвиток його смислової сторони. В основній ланці школи питома вага читання мовчки зростає до 90%.

При цьому варто пам'ятати, що у навичці читання **найважливішою її стороною є розуміння прочитаного**. Основними критеріями під час її оцінювання мають бути рівні повноти і глибини розуміння учнями змісту, які у кожній віковій групі різняться. Наприклад, школярі 2 класу спроможні самостійно освоїти лише фактичний зміст твору (факти, події, герої, їхні вчинки), практично розрізнити тексти за найпростішими жанровими ознаками тощо. Для них буде непосильним без допомоги вчителя зрозуміти основну думку твору, підтекст, мотиви вчинків персонажів, усвідомити засоби художньої виразності відповідно до їх функцій у творі, тоді як зазначені параметри розуміння тексту учні 4-х класів здатні освоїти переважно самостійно.

Отже, якщо дитина читає правильно, застосовує відповідний до віку спосіб читання, на належному рівні розуміє зміст тексту, але дещо повільніше від окреслених нормативних темпових показників, класовод проводить оцінювання навички читання без урахування останнього показника. Для кожного учня має бути комфортний, посильний темп читання, який дає змогу повноцінно усвідомити зміст прочитаного.

Рівень розвитку повноцінної навички читання характеризується і такою важливою якістю, як гнучкість – уміння учня змінювати вид і темп читання залежно від його мети. Наприклад, з метою поглибленого засвоєння змісту тексту в повному обсязі учень застосовує вдумливе, аналітичне читання, яке не передбачає пришвидшеного темпу. Якщо школяреві потрібно знайти в тексті

відповідь на те чи інше питання, він швидко проглядає зміст, виділяючи в ньому потрібну інформацію.

Враховуючи вікові можливості молодших школярів, у початкових класах діти глибше опановують аналітичне читання, поступово, від класу до класу, засвоюючи початкові вміння ознайомлювального, вибіркового, переглядового видів читання.

Досвід читацької діяльності.

Ця змістова лінія є ключовою у формуванні в учнів досвіду роботи з текстами різних видів: художніми, науково-художніми, науково-пізнавальними, навчальними, дитячими книжками різних типів і видів, різними видами інформації, досвід, який зафіксовано, проструктуровано у змістовій і результативній частинах навчальної програми. Він передбачає освоєння учнями продуктивними способами, стратегіями опрацювання текстів, тобто сприяє формуванню кваліфікованого, грамотного читача. Згідно з Концепцією грамотності, яка сьогодні домінує в світі, такий читач, володіючи повноцінною навичкою читання, вміє самостійно усвідомлювати різні види інформації в тексті: фактичну, підтекстову, концептуальну, вести діалог з текстом та автором твору, працювати із суперечливою інформацією за межами предметних знань, використовувати здобутий читацький досвід у стандартних і нестандартних навчальних і життєвих ситуаціях, висловлювати власне ставлення до змісту прочитаного [2].

Важливу увагу приділено формуванню умінь, способів діяльності, які мають загальнонавчальний (метапредметний) характер.

У Державних стандартах початкової загальної освіти виділено спільні способи опрацювання текстів різних видів окремим блоком [1], (наприклад, визначати тему, основну думку твору, здійснювати структурний аналіз тексту, ставити запитання за змістом твору, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо. Оволодіння цими загальнонавчальними вміннями сприяє широкій орієнтації учнів у різних предметних сферах, розвитку позитивної мотивації навчання, формуванню ключової компетентності – умінню вчитися.

Учитель обов'язково актуалізує і спирається на такий досвід під час вивчення інших навчальних предметів.

Кожний вид тексту – художній, науково-пізнавальний, текст відповідного жанру має свої особливості, здійснює різні впливи на емоційну й інтелектуальну сфери. Вони різняться також за функціями: комунікативно-естетична функція більшою мірою притаманна художньому тексту, а комунікативно-інформаційна – науково-пізнавальному.

В оновленій навчальній програмі представлено автономними блоками особливості опрацювання художніх, науково-художніх, науково-пізнавальних

текстів. Під час роботи вчитель з урахуванням виду тексту чи жанру твору добирає відповідні методи і прийоми роботи.

Основною метою опрацювання художніх творів є повноцінне сприймання учнями художнього образу, засобів художньої виразності, з допомогою яких автор створив художній образ, розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів, творчої уяви, образного мислення, збагачення духовним досвідом. У науково-художніх, науково-пізнавальних творах – інший предмет пізнання – не образ, а поняття, засвоєння зв'язків і основних ознак понять, явищ історичного, природознавчого змісту тощо. Такі тексти сприяють розвитку логічного, поняттєвого мислення.

Робота з дитячою книжкою; робота з інформацією.

Сучасна школа функціонує в умовах інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Сьогодні друкована продукція представлена в різних кодах.

Для того, щоб наші діти успішно почувалися в динамічному, транзитивному суспільстві, вони мають навчитися швидко й ефективно працювати з різномірною інформацією: здійснювати пошук в різних джерелах, вміти її диференціювати, узагальнювати, застосовувати з навчальною метою, а також у різних практичних ситуаціях. Цього школярів потрібно спеціально навчати.

У навчальній програмі посилено увагу до роботи з інформацією – як текстової, так і позатекстової. За вимогами її результативної частини школярі оволодівають досвідом самостійно здійснювати пошук потрібної інформації з допомогою формальних елементів тексту (підзаголовки, рубрики, виноски), дитячих видань довідкового характеру (словники, довідники, енциклопедії); діти освоюють уміння визначати орієнтовний зміст художньої, науково-пізнавальної книжки, спираючись на її довідково-ілюстративний апарат (написи на обкладинці, титульному аркуші, зміст (перелік) творів; анотація) тощо.

Змістом програми передбачено також формування в учнів умінь здійснювати пошук інформації з використанням засобів бібліотечно-бібліографічної допомоги, електронних ресурсів дитячої бібліотеки: електронного каталогу, сайтів нових надходжень дитячої літератури і т. ін.

Цей блок загальнонавчальних умінь і навичок, яких набувають молодші школярі на уроках літературного читання, а також заняттях з дитячою книжкою, є підґрунтям для опанування ключовою інформаційною компетентністю.

Більша частина знань школярами здобувається через читання. Активне і раннє прилучення дітей до візуальної масової культури, до віртуального

простору, комп'ютерних ігор зумовили становлення нового типу читача, для якого притаманні переважно прагматичне ставлення до читання («знайти», «здобути» інформацію), слабо виражена особистісна читацька мотивація, потреба в читанні як засобі задоволення пізнавальних інтересів; тенденції до фрагментарного, поверхового (на рівні фактуальної інформації) сприймання змісту текстів різних видів, невміння багатьох дітей самостійно усвідомлювати значення слів у контексті, зниження рівня умінь самостійно працювати з традиційними дитячими друкованими виданнями (художніми, науково-пізнавальними книжками, довідковою літературою, періодикою). У більшості сучасних школярів відсутня потреба в повторному читанні (перечитуванні) навчального матеріалу з метою його глибшого засвоєння. Все це утруднює читання у традиційному смислі, роботу з друкованим словом, які вимагають більшої уваги, зосередження і напруги.

Постійне користування школярами електронними засобами відчутно позначилося також на їхньому мовленні. В активному словнику дітей з'явилося багато нових іншомовних слів, виразів. З одного боку, це є ознакою збагачення словникового запасу учнів, з іншого, спостерігається збіднення, згрубілість, сленговий характер спілкування між дітьми, що значною мірою є наслідком низької питомої ваги читання учнями високохудожніх творів, на зразках яких освоюється, розвивається мовленнєва культура.

В умовах істотного зниження інтересу учнів до книжки, до читання важливого значення набуває неформальний підхід класовода до організації і проведення уроків роботи з дитячою книжкою, пошук привабливих, цікавих навчальних технологій, які б сприяли формуванню у школярів позитивних читацьких мотивів, усвідомленню ними значущості читання для особистого розвитку, враховували, задовольняли духовні потреби, пізнавальні інтереси сучасних школярів

Основним навчальним матеріалом на таких заняттях має щоразу виступати **нова** дитяча книжка (група книжок), а не хрестоматія чи інше значне за обсягом видання, яким користуються учні упродовж всього навчального року.

Як засвідчує шкільна практика, робота за такими виданнями унеможлиблює повноцінне проведення занять з дитячою книжкою, не забезпечує новизну навчального матеріалу, його емоціогенність і не сприяє розвитку мотивованого читання.

Зараз, як ніколи, гостро стоїть питання повернення дитячої книжки в активне культурне поле молодшого школяра. Успішне його вирішення залежить передусім від об'єднання спільних зусиль школи, сім'ї, дитячих бібліотек.

Література

1. Державний стандарт початкової загальної освіти (електронний ресурс). – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/2011/20_04/12/
2. Ковалева Г. И. Читательская грамотность: новая концепция/ Г. И. Ковалева//Информационно-публицистический бюллетень издательства «Просвещение (вып1.). – М., 2009. – с.1-2.
3. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. – К., 2008. – 95 с.
4. Літературне читання / Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2–4 класи. // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С.71–95.
5. Савченко О. Я., Мартиненко В. О. Літературне ячитання. – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2 – 4 класи/ О. Я. Савченко, В. О. Мартиненко та ін. //Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою.. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С. 71 – 95.
6. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Я. Савченко//Рідна школа. – 2011. - №8-9. - С. 1-2.